

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ВАЛЬЧИК ВАДИМ ЕДУАРДОВИЧ



УДК 001.891:631.4(477)(091)»1930/1960»

**ІСТОРІЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ШИРОКОМАСШТАБНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ҐРУНТІВ УРСР
У 30-60-Х РР. ХХ СТ.**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: кандидат наук з державного управління,
заслужений працівник сільського
господарства України
Яцук Ігор Петрович,
Державна установа "Інститут охорони ґрунтів
України", генеральний директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Курок Олександр Іванович,
Глухівський національний педагогічний університет
ім. Олександра Довженка, ректор

кандидат історичних наук
Пильтяй Оксана Миколаївна,
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди",
старший викладач кафедри технологічної освіти та
професійної підготовки

Захист відбудеться «28» вересня 2015 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розіслано «___» серпня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

О. А. Пашківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Грунтовий покрив є одним з особливо вразливих об'єктів природи. Усі негативні зміни, які відбуваються із земельними ресурсами стосуються, насамперед, ґрунтів. Сучасні обстеження свідчать, що їхній стан в останні десятиліття погіршився і досяг рівня близького до критичного. Тому одним із головних завдань аграрної політики України сьогодні є проведення заходів щодо відтворення, збереження ґрунтів та підвищення і охорони їх родючості. Діяльність у цій сфері спрямована на забезпечення державного регулювання та управління, визначення режиму використання особливо цінних ґрунтів, проведення моніторингу, агрохімічної паспортизації, бонітування, обліку ґрунтів та їх якісних характеристик, забезпечення раціонального, екологічно безпечного використання ґрунтів, відтворення та збереження їх стану, якості й родючості, захисту ґрунтів від негативних природних та антропогенних впливів тощо. З метою реалізації поставлених завдань приймаються загальнодержавні та регіональні програми, втілення яких є вирішальним фактором у забезпеченні стабільного виробництва сільськогосподарської продукції. Тепер, як ніколи, актуально і доцільно повернутися до вивчення історії становлення й розвитку науково-дослідної діяльності в галузі ґрунтознавства.

Окремої уваги потребує історія наукового забезпечення вітчизняного ґрунтознавства, зокрема широкомасштабних досліджень ґрунтів як однієї з його складових. Незважаючи на те, що вивченню історії ґрунтознавства в Україні вже не одне десятиліття приділяється значна увага, не досліджуваного або не вивченого в ній залишається досить багато. Тому потрібно за широкої дискусії, без виключення персоніфікованих або територіальних особливостей, відтворити цілісну картину розвитку ґрунтознавства на теренах України, адже у значній кількості публікацій, здебільшого закордонних авторів, надаються факти на зразок тих, що стверджують початок вітчизняного ґрунтознавства із картографічних досліджень 1956 р., а закінчують оглядовою картою ґрунтів 2005 р. без згадки про внесок багатьох українських учених у різні періоди існування галузі, що є історично несправедливим.

Розвиток географії й картографії ґрунтів України має декілька етапів, важливими з яких можна назвати кінець ХІХ ст., 1930-1960-ті рр. Вирішенням питань, що ставали перед ґрунтознавством, займався цілий ряд дослідників, які досягли значних результатів. Однак, незважаючи на тривалий період розвитку даної галузі, на сьогодні відсутні узагальнюючі наукові праці з історії започаткування та здійснення наукового забезпечення широкомасштабного обстеження ґрунтів в Україні. Саме тому за мету даної роботи поставлено заповнити до певної міри цю прогалину шляхом здійснення історико-наукового аналізу наукової літератури, архівних матеріалів та опублікованих урядових директив.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукової тематики

«Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-науковознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207).

Метою дисертаційного дослідження є проведення комплексного історичного дослідження наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів УРСР у 1930-1960-х рр.

Відповідно до мети сформовано такі задачі:

- визначити стан наукової розробки теми дослідження, рівень його джерельного забезпечення, обґрунтувати методологічні засади;
- з'ясувати передісторію становлення і розвитку широкомасштабних ґрунтових обстежень та здійснення їх наукового регулювання на українських землях;
- дослідити організацію наукового забезпечення широкомасштабних обстежень ґрунтів УРСР у 1930-х рр.;
- обґрунтувати визначальні тенденції у відновленні вітчизняної науково-організаційної системи ґрунтових досліджень у 1950-х р., а також їх наукові напрями і здобутки;
- з'ясувати дієвість організаційних засад великомасштабних обстежень ґрунтів України у 1957-1961 рр.;
- узагальнити внесок окремих учених у вирішення проблем широкомасштабних обстежень ґрунтів на українських землях.

Об'єктом дослідження є розвиток сільськогосподарської дослідної справи з агроґрунтознавства у 1930-1960-х рр. як невід'ємної частини історії України.

Предметом дослідження є діяльність наукових установ, освітніх закладів, учених та їхній внесок у розвиток агроґрунтознавства, зокрема в організацію наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів в Україні у 1930-1960-х рр.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є фундаментальні принципи історичного пізнання: історизму, об'єктивності, системності та комплексності, наукового плюралізму, критичного підходу до аналізу джерел. У роботі забезпечено комплексний та міждисциплінарний підхід і використано традиційні методи дослідження: теоретичний та історико-логічний аналіз, синтез, систематизація і класифікація, пошуково-бібліографічний, ретроспективний, персоналістично-біографічний, хронологічно-проблемний, порівняльний, метод класифікації тощо.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1930-1960-ті рр. Цей період обрано тому, що широкомасштабне вивчення ґрунтів в УСРР (з 1937 р. – УРСР) на початку 30-х рр. ХХ ст. набуло комплексного науково обґрунтованого характеру, що обумовлено державницькою потребою ведення сільського господарства на соціалістичних засадах: плановість, колективність. Закінчується дослідження 60-ми рр. ХХ ст., коли в УРСР вперше здійснено суцільне детальне широкомасштабне обстеження ґрунтів, складання ґрунтових карт з пояснювальними нарисами про ґрунти у всіх господарствах республіки з використанням єдиної програми,

інструкції, методики та централізованого наукового і організаційного керівництва. В окремих випадках з міркувань дотримання логічної послідовності в аналізі розвитку тих чи інших подій дослідження виходить за межі означеного періоду.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України в адміністративних межах СРСР.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у постановці та розробленні проблеми, яка до цього часу не отримала всебічного й об'єктивного висвітлення в історії науки.

Вперше здійснено комплексне історико-наукове вивчення розвитку широкомасштабних ґрунтових обстежень на теренах України у досліджуваний період. У відповідності з найважливішими зрушеннями в розвитку агроґрунтознавства запропоновано їх періодизацію, на основі якої аналізувалася побудова їх наукового забезпечення, складено історичну хронологію організаційних та наукових засад еволюції дослідної справи в цьому напрямі. Виділено домінуючі чинники впливу на завдання та напрями галузевих наукових пошуків. *Доведено*, що принципи організації наукового забезпечення широкомасштабних обстежень ґрунтів УРСР мали вирішальне значення для їх розвитку. Він був тісно пов'язаний з колгоспно-радгоспним будівництвом в роки перших п'ятирічок, а у 1930-1960-х рр. обстеження набули значного розгортання, агрономічну цілеспрямованість. Формування організаційної вертикалі галузевих інституцій з єдиним координаційно-методичним центром стало найбільш результативним заходом.

Уведено до наукового обігу широке коло історичних документів та архівних матеріалів, маловідомих фактів, які певною мірою висвітлюють діяльність різних інституцій, що займалися науковими і практичними проблемами обстеження ґрунтів в досліджуваний період.

Доповнено і систематизовано творчу спадщину вітчизняних учених, що займалися галузевою дослідною справою.

Деталізовано основні завдання та напрями широкомасштабних обстежень ґрунтового покриву в досліджуваний період

Практичне значення отриманих результатів визначається сформульованими положеннями про особливості та закономірності наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів на українських землях у різні періоди розвитку агроґрунтознавства в умовах радянської України. Результати дослідження, можуть бути використані дослідниками при розробці проблем, пов'язаних з історичними особливостями розвитку агроґрунтознавства на теренах України.

Узагальнені матеріали дисертаційного дослідження можуть залучатися до навчального процесу при вивченні курсу «Історія України» та спецкурсів – «Історія науки і техніки», «Історія сільськогосподарської науки», «Сільське господарство», «ґрунтознавство», «Агроґрунтознавство», «Картографія»; при створенні узагальнюючих праць з історії окремих ґрунтознавчих установ; при написанні галузевих підручників, навчальних посібників, довідників, словників, енциклопедій тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Винесені на захист результати дисертаційного дослідження, узагальнюючі висновки, аналітичні судження й сформульовані на їх основі авторські твердження та їх доказова база є основним науково-теоретичним здобутком дисертанта.

Апробація дисертації. Результати дослідження апробовані на X Всеукраїнській конференції молодих вчених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяченій 150-річчю з часу заснування Полтавського товариства сільського господарства (м. Київ, 28 травня 2015 року – Національна наукова сільськогосподарська академія НААН), на засіданні круглого столу «В. І. Сазанов – розбудовник вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та громадянин» (28 листопада 2014 р. – Полтавська державна аграрна академія м. Полтава), на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (м. Львів, 29-30 травня 2015 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 9 одноосібних наукових праць, серед яких 5 статей у збірниках, що входять до переліку наукових видань, визнаних МОН України фаховими з історичних наук, в тому числі 1 публікація у збірнику, який включено до міжнародних наукометричних баз даних наукових публікацій вчених, 4 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Обсяг та структура дисертації обумовлена метою та конкретними дослідницькими задачами, зорієнтована на цілісне, системне, взаємопов'язане вирішення проблем, сукупність яких й обумовила вибір предмета дослідження..

Структура дисертації підпорядкована меті та конкретним дослідницьким задачам, зорієнтована на цілісне, взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (169 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертації – 218 сторінок, основний текст роботи викладений на 170 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** викладено авторське бачення актуальності теми дисертаційної роботи, визначено її мету та дослідницькі завдання, об'єкт і предмет дослідження, наукову новизну його результатів, хронологічні та територіальні рамки, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наведено інформацію про апробацію результатів та інші відомості, визначені нормативними документами Міністерства освіти і науки України.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологічна основа дослідження»** з'ясовано рівень розроблення теми дисертаційної роботи, охарактеризовано джерельну базу та методологічні засади дослідження.

У підрозділі *1.1 «Ступінь наукової розробки проблеми»* відстежено основні етапи накопичення знань щодо становлення і розвитку науково-організаційних засад вітчизняних широкомасштабних обстежень ґрунтів, виявлено окремі проблеми,

пов'язані з темою виконаної роботи, що потребують поглибленого вивчення. На основі здійсненої періодизації історіографії виділено два етапи, які відрізняються підходами і висновками згідно з політичною кон'юнктурою того чи іншого історичного періоду. До першого віднесено наукові праці, написані за радянської доби, другий блок склали дослідження, проведені за роки державності України.

В ході аналізу галузевої літератури радянського періоду виявлено, що важливим науковим внеском у скарбницю вітчизняного агрогрунтознавства, зокрема у широкі територіальні дослідження та картографування ґрунтів СРСР та УРСР стали роботи видатних ґрунтознавців Н.Б. Вернандер, Д.Г. Віленського, М.М. Годліна, О.М. Гринченка, Г.С. Гриня, М.К. Крупського, Г.Г. Махова, Г.М. Самбура, О.Н. Соколовського, М.М. Шкварука та ін.¹

У цей період друкується низка статей у збірках і часописах АН УРСР та АН СРСР, союзних і республіканських виданнях, зокрема Державного заповідника «Чаплі» (Асканія-Нова), Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства, Харківського, Одеського, Уманського та інших сільськогосподарських інститутів, у матеріалах міжнародних конгресів з ґрунтознавства та інших комісій, де безпосередньо або побіжно висвітлюються проблеми, близькі до теми дисертаційного дослідження. З утворенням у післявоєнний період окремих науково-дослідних галузевих інституцій результати ґрунтових обстежень та відомості стосовно їх науково-організаційного забезпечення друкуються на шпальтах видань новостворених установ – «Труды Украинского научно-исследовательского института почвоведения», «Труды Харьковского сельскохозяйственного института», «Труды Киевского гидромелиоративного института» та ін.

В останні роки сформувалася оновлена історіографічна база, що включає в себе видання з історії НААН, аграрної науки, окремих її галузей, які дають змогу глибше зрозуміти основні етапи становлення і розвитку галузевого дослідництва на тлі соціально-економічного, політичного життя суспільства, зміни наукових поглядів тощо. Питання історії розвитку агрогрунтознавства та оцінки наукової діяльності вчених, які відіграли важливу роль у його розвитку, висвітлюють у своїх

¹Махов Г.Г. Ґрунти України: Нарис ґрунтів, методики дослідження, визначник ґрунтів, короткий нарис геології та рослинності України: Держ. наук.-метод. ком. НКО УСРС дозволив до вжитку як посіб. по с.-г. ВУЗах / Наук.-дослідч. каф. ґрунтознавства. – Х.: Рад. селянин, 1930. – 330 с.; Махов Г.Г. Територіальні дослідження ґрунтів в Україні за період 1887-1927 рр. та їх найближчі перспективи / Г.Г. Махов. – Вісник природознавства. – 1928, X. - № 2. – С. 65-75.; Соколовський О.Н. Пути сільськогосподарського почвоведення // Соціалістическая реконструкція сільського господарства. – М., 1931. - № 9. – С. 109-127.; Соколовський О. Н. Основні напрями розвитку вітчизняної науки про ґрунт (історико-критичний нарис) / О.Н. Соколовський // Питання підвищення родючості ґрунтів: наукові праці лабораторії ґрунтознавства. – К.: Академія наук Української РСР, 1953. – Т. 1.– С. 5-31.; Віленський Д.Г. Русская почвенно-картографическая школа и её влияние на развитие мировой картографии почв. – М., Л.: Изд-во АН СССР. – 1945. – 142 с. Віленський Д.Г. История почвоведения в России. – М.: Советская наука, 1958. – 248 с. Віленський Д.Г. Почвоведение. – 2-е, перераб. и доп. – М.: Учпедгиз, 1954. – 456 с.; Гринченко О.М. Визначення потреби ґрунту до вапна// Вапнування ґрунтів. — Харків: Вид-во Укр. н.-д. ін-ту ґрунтознавства, 1932. — Вип. 5. – С. 32-35.; Гринченко А. М. Новый универсальный метод определения обменной емкости поглощения в почвах // Почвоведение. — 1937. — № 1. – С. 94-99.; Гринченко А.М. Кафедра почвоведения Харьковского государственного аграрного университета им. В.В. Докучаева. Исторический штрих (1894-1979 гг.). – Х., 1994. — 35 с.; Вернандер Н. Б., Годлин М. М., Самбур Г. Н., Скорина С. А. Почвы УССР. — К.: Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1951. - 326 с.; Гринь Г. С. З історії територіальних ґрунтових досліджень на Україні / Г.С. Гринь // Агрохімія і ґрунтознавство. – К.: Урожай, 1970. – № 15. – С. 3-16.

працях Е.Г. Дегодюк, В.І. Канівець, Д.І. Ковалишин, Г.А. Мазур, Б.С. Носко, В.Ф. Сайко, Д.Г. Тихоненко та ін.²

Чільне місце в історіографії сільськогосподарської дослідної справи в Україні належить фундаментальним дослідженням члена-кореспондента НААН В.А. Вергунова. Чималий пласт його наукових робіт присвячений становленню та розвитку вітчизняного ґрунтознавства, зокрема широкомасштабним обстеженням ґрунтів в перші десятиріччя ХХ ст.³

Незважаючи на багатоплановість і змістовність узагальнень, об'єктивність підходів у більшості історичних праць відображено лише окремі етапи або аспекти історії наукового забезпечення широкомасштабних обстежень ґрунтів в Україні. Відсутнє цілісне науково-історичне узагальнення внеску галузевих вищих навчальних закладів і обстежень ґрунтів у 1930-1960-х рр. Належним чином не осмислені наукові здобутки багатьох українських учених, не окреслені шляхи їхнього використання на сучасному етапі розвитку ґрунтознавства, що зумовлює актуальність даного дослідження

У підрозділі 1.2 «Характеристика джерельної бази» вказано, що дисертаційна робота виконана із залученням архівних документів, опублікованих матеріалів і періодичних видань часів СРСР та незалежної України. Базовими даними для висвітлення наукової проблеми слугували архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), матеріали Музею історії ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. У дослідженні використано фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН.

Комплекс документальних свідчень із досліджуваної проблеми міститься у фондах ЦДАВО України: 27 «Народний комісаріат земельних справ УСРР», 1061 «Міністерство земельних справ Української Держави», 166 «Міністерство освіти України» та ін. Фактично ці матеріали становлять основу висвітлення широкого кола питань, які досліджуються в дисертаційній роботі. Це звітні матеріали

² Канівець В.І. З історії ґрунтових обстежень і картографування Чернігівщини (Слідами класиків - Ф. Рупрехта, В. Докучаєва, Б. Полинова, Я. Афанасьєва, Л. Берга, М. Дімо і ін. / В.І. Канівець, С.В. Канівець // Агрехімія і ґрунтознавство: міжвід. темат. наук. зб. – Х., 1999. – № 66. – С. 112-119.; Носко Б.С. З історії агрохімічних досліджень в ННЦ «ІГА ім. О.Н. Соколовського» УААН / Б.С. Носко // Історія і сучасність ґрунтознавства і агрохімії. – Х., 2006. – С. 38-50.; Ковалишин Д. Наталія Вернандер – видатна постать в українському ґрунтознавстві / Деонізія Ковалишин // Історія української географії. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – Вип. 1 (13). – С. 23-25.; Сайко В. Ф. Становлення Інституту землеробства Української академії аграрних наук / В.Ф. Сайко // Землеробство : міжвід. темат. наук. зб. [спецвипуск]. – К. : Нора-Прінт, 1999. – № 73. – С. 3-19.; Дегодюк Е.Г. Шляхи поступу агрохімічної науки в Україні – у вимірі часу інституту землеробства / Е.Г. Дегодюк // Землеробство : міжвід. темат. наук. зб. [спецвипуск]. – К. : Нора-Прінт, 1999. – № 73. – С. 19-27.; Мазур Г.А. Науковий доробок ґрунтознавців / Г.А. Мазур // Землеробство : міжвід. темат. наук. зб. [спецвипуск]. – К. : Нора-Прінт, 1999. – № 73. – С. 101-111.; Історія ґрунтово-картографічних досліджень в Україні / Д.Г. Тихоненко, А.О. Георгі, М.А. Шуковський [та ін.] // Вісник ХНАУ. – 2001. – № 3. – С. 3-14.

³ Вергунов В.А. Українське ґрунтознавство: історія становлення та розвитку у наукових школах, інститутизації і періодизації / В.А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т, Держ. наук. с.-г. б-ка. – К., 2006. – Вип. 24. – С. 46-79.; Вергунов В.А. Дослідження ґрунтів Київщини та перша ґрунтова карта України у світлі творчої спадщини М.П. Флорова // Часопис української історії / Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, Каф. укр. історії та етнополітики. – 2007. – Вип. 8. – С. 58-69.; Вергунов В.А. Історія ґрунтознавства в Україні: проблеми і методологія шляхів вирішення // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. – 2006. – № 7. – С. 20-37. Та ін.

управлінських, наукових, дослідницьких структур, накази, циркуляри, розпорядження Наркомзему, Колегії, листування з регіональними земельними органами з питань розвитку всіх галузей сільського господарства, підвищення його продуктивності. Автором виявлено низку документів аналітичного характеру, що відображають земельну політику радянської влади, стан аграрної науки, необхідність розгортання науково-дослідної діяльності в галузі ґрунтознавства, землевпорядження, агрохімії, впровадження результатів наукових пошуків в сільськогосподарське виробництво.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на використанні офіційних документів органів державної влади, наукових організацій і установ, передусім, урядових постанов, наказів та розпоряджень про розвиток агроґрунтознавства, здійснення агроґрунтових обстежень, організацію і реорганізацію галузевих науково-дослідних установ та навчальних закладів тощо.

Не менш важливим складником джерельної бази дослідження є оригінальні праці вчених у галузі ґрунтознавства та агрохімії, аналіз яких сприяв відтворенню цілісної картини науково-організаційного забезпечення широкомасштабного обстеження ґрунтів в Україні у досліджуваний період.

Дисертантом здійснено пошукову роботу з використанням бібліографічних покажчиків. До дослідження залучено ті покажчики наукових праць учених, діяльність яких була пов'язана з агроґрунтовими обстеженнями досліджуваного періоду. Важливим є те, що вони містять не лише бібліографічні описи виданих праць, але і являють собою досить змістовний матеріал щодо напрямів наукової діяльності вчених.

Виявлено, що періодичні фахові часописи як радянського періоду, так і часів державності України містять чималий пласт інформації щодо агроґрунтових обстежень. Для вивчення історії наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів УРСР у 1930-1960-х рр. інтерес представляють такі наукові періодичні видання як «Почвоведение», «Проблемы советского почвоведения», «Химизация социалистического земледелия», «Шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства», «Зернове господарство», «Соціалістичне сільське господарство», «Агрохімія» «Вісник сільськогосподарської науки», «Агрохімія та ґрунтознавство», «Гідротехніка і меліорація» та ін.

Проаналізований в дисертації комплекс архівних документів, наукових праць вчених – ґрунтознавців й агрохіміків, публікацій у загальнонаукових виданнях, монографій є достатньою джерельною базою для достовірного розкриття теми дослідження.

У підрозділі 1.3 «Методологічна основа дослідження» обґрунтовано методологічні засади наукового пошуку, вибору підходів щодо розроблення ключових напрямів дослідження, використання системи методів, в основу яких покладено загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності та системності. Комплексно використано методи джерелознавчого аналізу, а також проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та інші методи.

Застосування вищеназваних принципів і методів дало змогу визначити напрям дисертаційного пошуку, комплексно розглянути цілісну картину наукової

організації широкомасштабних обстежень ґрунтів України, оцінити внесок українських вчених у розвиток ґрунтознавства.

Другий розділ «Передісторія становлення та розвитку широкомасштабних ґрунтових досліджень в Україні» складається з двох підрозділів, у яких у проблемно-хронологічній послідовності висвітлено науково-організаційні передумови агроґрунтових обстежень, розпочатих в Україні на початку 1930-х рр. Показано комплекс чинників, які стали вирішальними для зміни організаційних засад наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва у перші два десятиріччя ХХ ст.

Підрозділ 2.1 «Координація ґрунтових наукових досліджень на українських землях в перше десятиліття ХХ ст.» відтворює розвиток ґрунтознавчих досліджень на теренах України до 1917 р., який був сконцентрований в основному в межах діяльності губернських земств. Кожна губернія проводила обстеження ґрунтів на власний розсуд, без певного наукового і планового керівництва. Основна неузгодженість цих досліджень полягала в тому, що вони були не пов'язані між собою однією програмою та методикою, здебільшого мали статистично-оцінювальний характер, без агрономічної характеристики ґрунтів. Дослідження ґрунтів проводили земства Київської, Харківської, Чернігівської, Херсонської та Подільської губерній.

З'ясовано, що наукова координація ґрунтових обстежень здійснювалася в межах державницької політики царської влади за активної участі спеціальних товариств. Так, у випадку із Чернігівщиною – це Московське товариство сільського господарства, а стосовно вивчення ґрунтів Херсонського, Бессарабського, Подільського та окремих повітів Київської губернії, то його провів професор О.І. Набоких при підтримці Товариства природознавців, а також за власні кошти.

Дисертант дійшов висновку, що особливістю ведення наукових досліджень у ці роки була їх організаційна та методична неузгодженість, обумовлена відсутністю єдиного управління.

Здійснений у *підрозділ 2.2 «Роль держави в наукових обстеженнях ґрунтів у 1920-х рр.»* системний аналіз відповідного джерельного комплексу дає підстави стверджувати, що в 20-х рр. ХХ ст. зроблено першу спробу генерального зведення та узагальнення наявного в ті часи в Україні ґрунтознавчого матеріалу і складання першої зведеної оглядової республіканської карти ґрунтів у масштабі 1 : 1000 000. Це пов'язано з остаточним встановленням радянської влади на переважній більшості сучасних українських земель, що започаткувало радикальні зміни не тільки політичного устрою, а й тих вимог, які ставилися перед сільськогосподарською наукою. Однією з характерних її особливостей періоду 1920-х рр. була переорієнтація від обслуговування поміщицьких одноосібних господарств на колективні, що у свою чергу зумовило потребу в зміні організаційних засад наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва.

Встановлено, що значним поштовхом наукового розвитку стало створення у 1918 р. єдиного науково-організаційного осередку – Сільськогосподарського наукового комітету України.

За результатами вивчення даного аспекту досліджуваної проблеми сформульовано висновки, суть яких зводиться до того, що внаслідок появи Секції ґрунтознавства СГНКУ та Відділу ґрунтознавства ЦАХЛ, створеного після ліквідації Комітету, отримали значні досягнення у дослідженні ґрунтів України, а саме: підготовка та видання першої схематичної карти ґрунтів у 25-верстовому масштабі (1926); обстеження та картографування ґрунтів 30 дослідних станцій у 3-верстовому масштабі, а також – у 10-верстовому масштабі території всіх регіонів українських земель, що входили на той час до складу СРСР; створення теоретико-прикладної та методологічної основи для подальших системних агроґрунтознавчих науково-дослідних робіт із питань вапнування, агроінвертаризації та детальнішого картографування ґрунтів України, проведених згодом у 30-х рр. ХХ ст.; організація першого в країні галузевого Інституту експериментального ґрунтознавства; публікація ґрунтових карт в триверстовому масштабі, а також пояснювальних текстів до деяких з них колишніх адміністративних округів – Луганського, Сталінського, Артемівського, Проскурівського, Прилуцького та Вінницького; дослідження ґрунтів південних об'єктів меліоративного фонду України, Нижньодніпровських пісків з метою їх освоєння, ґрунтів тютюнових плантацій, розпорошених на загальній площі близько 4 млн. га, ґрунтів дослідних масивів 30 сільськогосподарських дослідних установ. Проводилися дослідження земельного кадастру на Сумщині, дослідних лісництв, Кінських плавнів у зв'язку з гідробудівництвом на Дніпрі.

Перехід на планову соціалістичну основу економіки потребував проведення районування УСРР, для чого виникла нагальна потреба видання «Карти ґрунтів України», що й було вперше зроблено у 1927 р.

Третій розділ «Організація наукового забезпечення широкомасштабних обстежень ґрунтів УРСР у 1930-х рр.» присвячений вивченню тогочасних особливостей ведення ґрунтових обстежень, дослідженню напрямів і завдань галузевих наукових пошуків, а також діяльності новостворених науково-дослідних установ агроґрунтознавчого напрямку.

Визначальні для підрозділу *3.1 «Управління ґрунтовими обстеженнями в умовах інститутизації сільськогосподарського дослідництва»* результати дають підстави вважати, що принциповою відмінністю ґрунтознавчих досліджень 1930-х р. від попередніх стало те що, крім загальної характеристики природно-історичних умов, виробництво вимагало конкретних агрономічних вказівок і висновків, які були б основним матеріалом при організації території, введенні сівозмін, застосуванні добрив та інших заходів, спрямованих на підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Показано, що проведення широкомасштабних обстежень ґрунтів УСРР у 1930-х рр. на високому рівні стало можливим внаслідок зміни науково-організаційної системи галузевого дослідництва. У зв'язку з переходом сільського господарства республіки на планову соціалістичну основу виникла гостра потреба сформувати організаційну вертикаль галузевих інституцій з єдиним координаційно-методичним центром – Всеукраїнською академією сільськогосподарських наук (ВУАСГН) (1931-1935). Серед новоутворень – Всеукраїнський НДІ агроґрунтознавства та хімізації

сільського господарства, який після ліквідації у 1935 р. ВУАСГН припинив свою діяльність. Функції інституту частково передали Українському НДІ соціалістичного землеробства (м. Київ). Крім того, на новому рівні в межах АН УСРР почала діяти лабораторія ґрунтознавства.

У підрозділі 3.2 *«Основні завдання та напрями широкомасштабних обстежень ґрунтів у досліджуваний період»* дисертантом з'ясовано, що основні напрями обстежень ґрунтів у 30-х рр. ХХ ст. були наступні: 1) агроінвентаризація ґрунтів України (1931-1933); 2) картографування ґрунтів України (1936-1939); 3) дослідження ґрунтів зони бавовносіяння та обстеження ґрунтів бурякової зони із складанням до них ґрунтово-агрохімічних карт (1934-1937); 4) агрохімічне обстеження ґрунтів приєднаних територій Західної України для потреб картографування; 5) дослідження 195 сортодільниць (1938-1939 рр.); 6) 1935 р. є початком вивчення галогенних ґрунтів України.

Задіяні в дослідженні документи дають підстави стверджувати, що агрономічна інвентаризація ґрунтів не дала цілісної картини ґрунтової характеристики районів України. Запланована площа становила 3,5 млн га, але за різними даними фактично обсяг робіт було виконано на 0,9-1,9 млн га. Причинами того стали відсутність системності й комплексності у роботі та практичного застосування одержаних матеріалів для впровадження сівозмін й агротехнічних заходів.

Важливі здобутки отримано з картографування ґрунтів України: 1) у 1935 р. складено оглядову карту ґрунтів України масштабу 1 : 1 000 000 (Н.Б. Вернандер, О.М. Гринченко, Г.С. Гринь, М.К. Крупський, С.М. Муравлянський, С.С. Соколов, О.Н. Соколовський). Порівняно з попередньою картою ґрунтів республіки (1928 р.) незрівнянно зросла її обґрунтованість. У 1932 р. опублікована праця А.І. Левенгаупта, присвячена вивченню ґрунтів Нижньої Наддніпряни. Окремо слід відзначити опубліковані у 1932 р. А.І. Антиповим-Каратаєвим та Л.І. Прасоловим дані про ґрунти Кримського державного лісового заповідника і прилеглих місцевостей.

У результаті вивчення ґрунтів шести західних областей УРСР (Волинської, Рівненської, Львівської, Тернопільської, Станіславської, Чернівецької) з метою складання їхніх карт у масштабі 1:200 000 і виробничої характеристики було запропоновано умовний поділ території західних областей на шість виробничих зон. Здійснена вченими порівняльна характеристика ґрунтів західних областей із ґрунтами інших ґрунтово-кліматичних зон України дала можливість використання при організації зерно-бурякових господарств Західної України досвіду колгоспів всієї території УРСР.

Наслідки дослідження ґрунтів 195 сортодільниць УРСР у 1938 р. були подані в формі детальних планів ґрунтів масштабу 1:2000 і текстової характеристики ґрунтів для кожної сортодільниці, що дало змогу всебічно враховувати особливості ґрунтів як в інтересах сортовипробування, так і опрацювання раціональної системи удобрення.

В результаті здійснених обстежень ґрунтів вченими було відпрацьовано поділ УРСР за виробничими зонами щодо сільськогосподарської спеціалізації: льоно-

конопляна (Полісся), зерно-бурякова (Лісостеп), зерно-олійна (Центральний Степ) та зерно-бавовняна (Південний Степ). Для кожної зони вчені запропонували відповідні науково обґрунтовані заходи щодо поліпшення ґрунтів.

У четвертому розділі **«Науково-організаційна система ґрунтових досліджень в УРСР у повоєнний період»** обґрунтовано визначальну роль галузевих науково-організаційних осередків у науковому забезпеченні ґрунтових обстежень, поширенні галузевої наукової думки та здобутки окремих вчених того часу.

У підрозділі 4.1. *«Відновлення науково-організаційної системи досліджень ґрунтів у 1945-1950-х рр.»* встановлено, що у післявоєнні роки територіальні ґрунтові дослідження набули ще більшого розвитку. Основою для складання науково-тематичних планів роботи науково-дослідних установ у післявоєнний період, а також у другій половині 1950-х років стали найважливіші рішення партійних, радянських і сільськогосподарських органів, суть яких зводилася до наступного: успішне вирішення поставлених завдань із здійснення сталінського плану перетворення природи і розвитку громадського тваринництва в колгоспах УРСР передбачалося при подальшому розгортанні поглибленої науково-дослідної роботи. Великий вплив на її зміст мали забезпечити зміни, що відбувалися в сільськогосподарському виробництві у зв'язку з введенням травопільної системи землеробства, розгортанням робіт з насадження лісових позахисних смуг, широким використанням системи іригації в південних степових районах, селекції зернових, технічних та інших сільськогосподарських культур, створенням потужної кормової бази, розвитком громадського тваринництва в колгоспах.

На тематику досліджень з різних питань ґрунтознавства у повоєнний період істотний вплив мало загальне посилення біологічного напрямку в ґрунтознавстві після серпневої сесії ВАСГНІЛ (1948), що призвело і до організаційних наслідків перенесення спеціальності ґрунтознавства в університетах з геологічних факультетів до біологічних з перейменуванням останніх у біолого-ґрунтові.

Показано, що ґрунтові дослідження УРСР у 1950-ті рр. відзначилися значними результатами щодо вивчення ґрунтового покриву України. Вперше досліджено нові території (близько 20 млн. гектарів), докладно (в крупному масштабі) обстежено земельні площі, проєктовані під зрошення і гідробудівництво на півдні України, вивчено і закартовано ґрунти західних областей УРСР, складено та видано карти ґрунтів України в масштабах 1: 10000 і 1: 750 000 (з відповідною монографією) тощо.

У підрозділі 4.2. *«Великомасштабні обстеження ґрунтів УРСР у 1957-1961 рр.»* зазначено, що в ці роки вперше у світовій практиці було ретельно перевірено кількість безцінного ресурсу – землі, та обстежено стан його ґрунтової складової під кутом зору придатності для вирощування провідних сільськогосподарських рослин. Незважаючи на пріоритет суто виробничого замовлення на пакет документів ґрунтового обстеження (ґрунтовий нарис, аналітичні характеристики, комплект агрономічних картограм з рекомендаціями щодо раціонального використання земель), саме ті матеріали слугують еталонами нинішнього фонового моніторингу якості ґрунтів.

Встановлено, що ґрунтове обстеження сільськогосподарських земель УРСР проводилося ґрунтовими загонами та експедиціями, які працювали при 36 наукових установах і вищих навчальних закладах республіки. Науково-методичне керівництво дослідженням ґрунтів на території республіки здійснювалось Українським науково-дослідним інститутом ґрунтознавства, при якому функціонувала спеціальна група зональних інспекторів (Н.Б. Вернандер і Г.М. Самбур - Полісся; Г.С. Гринь і С.О. Скорина - Лісостеп; В.Д. Кисіль - Степ; А.Ф. Яровенко - Донбас; Г.В. Новикова. - степова частина Криму; М.А. Кочкін - гірська частина Криму; Г.О. Андрущенко - Карпати). Основу спеціалістів склали ґрунтознавці (старші техніки, інженери, старші інженери) – випускники факультету ґрунтознавства та агрохімії Харківського СГІ ім. В.В. Докучаєва та Української сільськогосподарської академії (нині НУБІП), а також ґрунтознавці, які закінчили географічні та біолого-ґрунтознавчі факультети університетів (Київського ім. Т.Г. Шевченка, Львівського ім. І.Я. Франка та ін.). Знаковою рисою ґрунтових загонів була обов'язкова участь в їх роботі агрономів, геоботаніків, луковників і землевпорядників.

Дисертаційне дослідження показало, що методичне керівництво агрономічною частиною робіт ґрунтових експедицій здійснював УкрНДІ землеробства разом з обласними державними сільськогосподарськими дослідними станціями, а методичним керівником лабораторного аналізу відібраних зразків ґрунтів в лабораторіях масових (хімічних) аналізів при сільгоспінститутах та університетах був М.К. Крупський. Для наукового забезпечення аналітичних робіт він видав посібник з хімічного аналізу ґрунтів, який не втратив своєї значимості до цього часу, ставши основою сучасних ДСТУ. Однією з найважливіших передумов здійснення на високому професійному рівні широкомасштабних обстежень ґрунтів УРСР стала організація та діяльність Української академії сільськогосподарських наук (1956-1962).

З'ясовано, що по завершенню ґрунтового обстеження кожне господарство республіки одержало всі необхідні матеріали з агрономічної характеристики ґрунтів. Вони включали: карту ґрунтів (масштаб 1:10000; 1:25000), набір картограм, які «розшифровували» карту ґрунтів з агрономічних позицій та агрогенетичний нарис конкретної території з рекомендаціями щодо окультурювання та підвищення родючості ґрунтів (система сівозмін, внесення органічно-мінеральних добрив, вапнування й гіпсування, гідротехнічна та агролісова меліорації, захист від водної та вітрової ерозії тощо), підвищення продуктивності природних кормових угідь, покращення їх використання, раціональне використання земель). Матеріали ґрунтових обстежень надали землекористувачам інформацію про земельні ресурси – експлікацію, агровиробничі можливості, конкретні рекомендації щодо їх раціонального використання та поліпшення (окультурювання). Успішне завершення небувалих в історії ґрунтознавства за розмахом, задумом і реалізацією робіт стало можливим завдяки освоєнню всіх накопичених наукою про ґрунти знань, передусім, у картографуванні та агрогеохімічній інтерпретації складених ґрунтових карт. Останню здійснили науковці під керівництвом акад. П.А. Власюка, який вперше у світовій практиці склав картограми вмісту мікроелементів у ґрунтах України.

Результати дослідження у підрозділі 4.3. «Внесок окремих учених у вирішення проблем обстеження ґрунтів в Україні» переконливо доводять, що основи сучасної агроґрунтознавчої науки щодо ґрунтових обстежень закладено творчою працею видатних учених, наукова спадщина яких суттєво вплинула на еволюцію галузевих знань та сприяла їх прогресу. З'ясовано, що до розвитку широкомасштабних досліджень ґрунтів доклали зусиль Г.Г. Махов, Д.Г. Віленський, О.Н. Соколовський, О.М. Гринченко, Г.С. Гринь, Н.Б. Вернандер, О.М. Можейко, М.К. Крупський, Г.М. Самбур, А.Ф. Яровенко, В.Д. Кисіль, М.М. Шкварук, Г.В. Новікова, Н.В. Дубовська та ін.

ВИСНОВКИ

1. Актуальність дисертаційного дослідження, насамперед, для сільськогосподарської теоретичної та прикладної науки, обумовила проведення комплексної розробки даної теми із опрацюванням широкої джерельної бази. Вона включала архівні документи як базис вивчення науково-організаційних змін у широкомасштабних дослідженнях ґрунтів, опубліковані праці вчених, джерела провідних науково-дослідних установ України. Історіографічний аналіз за темою дисертаційного дослідження засвідчив, що існуючі публікації з даного питання лише фрагментарно розкривають поступ наукового забезпечення вивчення ґрунтів у широкому об'ємі. Залишаються невисвітленими питання історії започаткування та здійснення наукового забезпечення широкомасштабних обстежень ґрунтів в Україні.

2. За результатами дослідження у відповідності з найважливішими зрушеннями в розвитку агроґрунтознавства розроблено періодизацію широкомасштабних ґрунтових досліджень на теренах України у досліджуваний період, на основі якої аналізувалася організація їх наукового забезпечення:

1 етап (1931 – 1940) – широкомасштабні обстеження території сільськогосподарського призначення природно-кліматичних районів України за потреб суцільної колективізації сільського господарства.

2 етап (1945 – 1956) – посилення широкомасштабних обстежень ґрунтів УРСР у зв'язку з необхідністю виконання сталінського плану перетворення природи.

3 етап (1957 – 1961) – суцільне великомасштабне обстеження ґрунтів України, виконане за єдиними програмою, інструкцією і методикою та єдиним науковим і організаційним керівництвом.

3. З'ясовано основні науково-організаційні передумови широкомасштабних досліджень ґрунтів України, розпочатих у 1930-х рр. У той час координацію наукового обстеження ґрунтів на теренах України здійснювали спеціальні товариства – приватні творчі об'єднання науково-освітньої еліти: Московське товариство сільського господарства (Ґрунтовий комітет), Товариство природознавців, Південно-Російське товариство заохочення землеробства й сільськогосподарської промисловості (Київська хімічна і насіннева контрольна станція), Полтавське земське статистичне бюро, Чернігівське губернське статистичне бюро, Всеросійське товариство цукрозаводчиків та ін. Вони діяли в межах і за підтримки державної політики тогочасної влади. Цінність нагромаджених

у цей період даних великою мірою знижується їх різноякісністю і непогодженістю дій внаслідок методичної та організаційної розрізненості досліджень, відсутністю чітко сформульованих наукових і виробничих завдань.

4. Еволюційні зрушення в обстеженнях ґрунтів у широкому масштабі до початку 1930-х рр. обумовлені остаточним встановленням радянської влади в Україні, що зумовило потребу в зміні організаційних засад наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва. У 1918 р. на вітчизняних землях створено першу єдину координуючу науково-організаційну установу сільськогосподарського напрямку – СГНКУ НКЗС, який отримав значні досягнення у дослідженні ґрунтів України. Після ліквідації у 1927 р. СГНКУ його наукову і координаційну роботу продовжив Відділ ґрунтознавства Центральної агрохімічної лабораторії. В цей період здійснено значні обсяги робіт з обстеження ґрунтів, основними результатами яких стало створення першої карти ґрунтів України.

5. В результаті дослідження визначено, що на початку 1930-х рр. розпочався принципово новий період у широкомасштабному обстеженні ґрунтів та їх науковому забезпеченні, обумовлений тим, що саме в цей час галузеве дослідництво остаточно переводиться в єдину планову систему ведення народного господарства країни і йому чітко було поставлено партійні й урядові завдання вивчити ґрунтовий покрив кожного колективного господарства, скласти для них агровиробничу характеристику ґрунтів різних природно-кліматичних районів української республіки.

Отже, у межах першого етапу (1931-1940) здійсненої періодизації виділено основні напрями обстежень ґрунтів та з'ясовано структуру їх науково-організаційного забезпечення:

<i>Агрономічна інвентаризація та вивчення ґрунтів України для організації великих колективних господарств (1930-1932)</i>		
Виконавці досліджень	Результати досліджень	Значення досліджень
Український науково-дослідний інститут сільськогосподарського ґрунтознавства (Всеукраїнський науково-дослідний інститут агроґрунтознавства та хімізації сільського господарства)	Досліджено ґрунти району південного степу; річкових долин, особливо Донбасу; приміських зон міст Харкова та Києва з метою організації агроіндустріальних комбінатів	Роботи не завершені, матеріали не опрацьовані і господарствам не вручені. Вони не дали цілісної картини ґрунтової характеристики різних районів України. Проте складені при цьому ґрунтові карти були використані в багатьох наступних розробках, зокрема: 1) при складанні республіканських ґрунтових карт, схем районування тощо. 2) для забезпечення раціонального землекористування, особливо в районах суцільної колективізації та діяльності МТС
<i>Дослідження ґрунтів зони бавовносіяння та бурякової зони із складанням до них ґрунтово-агрохімічних карт (1934-1937)</i>		
Виконавці досліджень	Результати досліджень	Значення досліджень

Всеукраїнський науково-дослідний інститут агрогрунтознавства та хімізації сільського господарства (1934 р.), Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства (з 1935 р.)	Досліджено 24 млн га ґрунтів Полісся та Лісостепу, а для складання ґрунтової карти зони бавовносіяння на півдні УРСР ще понад 5 млн га	В результаті були складені крупномасштабні зведені ґрунтово-агрохімічні карти Полісся та цукробурякової зони УРСР у масштабі 1:400 000. для 35 МТС з конкретними практичними рекомендаціями щодо застосування добрив. Цінність цих робіт підвищувалась тим, що вони супроводжувалися дослідженнями ефективності добрив на конкретних ґрунтових відмінах
Всесоюзний науково-дослідний інститут цукрових буряків	Обстежено ґрунтовий покрив радгоспів зони бурякосіяння України. Складено ґрунтові карти (з пояснювальними текстами) території всіх бурякорадгоспів та дослідних станцій зони, а також видано зведену ґрунтово-агрохімічну карту масштабу 1 : 750 000 та інші наукові публікації	Отримані оригінальні висновки з ряду принципових питань, наприклад, з трактування процесів ґрунтоутворення, генетичної природи ґрунтів, їх генетичного й агрономічного групування не відповідали загальноприйнятим методикам вітчизняного генетичного ґрунтознавства
Картографування ґрунтів України (1934-1936)		
Виконавці досліджень	Результати досліджень	Значення досліджень
Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства	У 1935 р. завершено складання оглядової карти ґрунтів України масштабу 1 : 1 000 000 з врахуванням критично оцінених матеріалів досліджень попередніх років, в тому числі й дореволюційних. Особливу увагу приділено тим генетичним та літологічним ознакам ґрунтів, які мають певне агрономічне значення.	Порівняно з попередньою картою ґрунтів республіки (1928 р.) значно зросла її обґрунтованість.
А.І. Левенгаупт (1932 р.)	Вивчення ґрунтів Нижньої Наддніпряни	Оригінальна праця використана при складанні оглядової карти ґрунтів України
А.І. Антипов-Каратаєв та Л.І. Прасолов (1932 р.)	Карти ґрунтів та записки до них Кримського державного лісового заповідника і прилеглих місцевостей	Значний внесок у вивчення ґрунтового покриву гірського Криму і пізнання бурих лісових ґрунтів
Агрохімічне обстеження ґрунтів приєднаних територій Західної України для потреб картографування (1940-1941)		
Виконавці	Результати	Значення досліджень

досліджень Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства	досліджень Обстеження ґрунтів шести західних областей УРСР (Волинської, Рівненської, Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської, Чернівецької) з метою складання їхніх карт у масштабі 1:200 000 і виробничої характеристики згідно з наказом НКЗС УРСР № 394 від 11 травня 1940 р..	Було запропоновано умовний поділ території західних областей на шість виробничих зон
<i>Дослідження 195 сортодільниць (1938-1939)</i>		
Виконавці досліджень	Результати досліджень	Значення досліджень
Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства	Дослідження ґрунтів 193 сортодільниць УРСР для сортовипробування кращих сортів зернових культур, що завершилося складанням плану ґрунтів кожної у масштабі 1:2 000	Результати досліджень мали велике значення для пізнання ґрунтового покриву в зональному та регіональному аспектах, особливо ґрунтів степової зони, які детально вивчалися до того часу мало

6. Результати дисертаційного дослідження свідчать, що 1950-ті рр. відзначилися значними результатами щодо вивчення ґрунтового покриву УРСР. Саме тоді була підготовлена основа для проведення на новому науково-методично-практичному рівні великомасштабних досліджень ґрунтів республіки у 1957-1961 рр., які, у свою чергу, стали подією світового значення.

Для другого етапу (1945-1956) розробленої періодизації характерні наступні напрями обстежень ґрунтів та система організації науково-дослідної діяльності:

<i>Територіальні ґрунтові дослідження південних територій, які проектувалися під іригаційні системи</i>		
Виконавці досліджень	Результати досліджень	Значення досліджень
Інститут Укрдїпроводгосп	Інгулецька іригаційна система	Матеріали досліджень використовували при розробці проектів зрошення іригаційних масивів — Інгулецького, Краснознам'янського, Ногайського, для землевпорядкування розташованих на цих територіях господарств
Харківський сільськогосподарський інститут	Каховське водосховище	
Український науково-дослідний інститут землеробства	Каховська та Краснознам'янська іригаційна система	
Лабораторія ґрунтознавства Академії наук УРСР	Ногайська іригаційна система	
<i>Крупномасштабне ґрунтове обстеження зони зрошення Південно-Кримського каналу</i>		
Виконавці досліджень	Результати досліджень	Значення досліджень

<p>Ленінградський державний університет Московський державний університет Московська сільськогосподарська академія ім. Тімірязєва Кримський сільськогосподарський інститут Кримське обласне управління сільського господарства.</p>	<p>Зазначеними обслідуваннями охопили кілька мільйонів гектарів. Грунти та підгрунття вивчали за розширеною програмою; матеріали досліджень використовували при розробці проектів зрошення іригаційних масивів та системи землеробства на зрошуваних землях</p>	<p>Під час цих робіт удосконалювалися і розроблялися класифікація та номенклатурний список ґрунтів, які були покладені в основу детальних досліджень ґрунтів у 1957-1961 рр.</p>
<i>Проектування меліоративних робіт</i>		
<p>Виконавці досліджень</p>	<p>Результати досліджень</p>	<p>Значення досліджень</p>
<p>Лабораторія ґрунтознавства АН УРСР Український науково-дослідний інститут землеробства</p>	<p>Пошук шляхів окультурювання ґрунтів солонцюватих комплексів Середнього Придніпров'я (1949), провели дослідження ґрунтів двох наддніпрянських районів Полтавської області (Кременчуцького і Оболонського), а також Старосалтівського і Лозівського</p>	<p>Великі роботи були проведені по корінній меліорації солонців, широко поширених серед чорноземів і каштанових ґрунтів, із застосуванням ефективних заходів</p>
<i>Картографування ґрунтів України</i>		
<p>Лабораторія ґрунтознавства АН УРСР (пізніше Український НДІ ґрунтознавства)</p>	<p>Нова карта ґрунтів України 1 : 100000</p>	<p>При значній деталізації ґрунтового покриву Лісостепу і Степу були відзначені такі важливі теоретичні й практичні моменти, як ґрунтоутворюючі породи, структурність ґрунтів, характер і інтенсивність засолення, комплексність ґрунтового покриву, характер луків і боліт</p>
<p>Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства</p>	<p>Ґрунтова карта масштабу 1 : 750 000. Монографія «Почвы УССР», яка удостоєна Докучаєвської премії (1951 р.)</p>	<p>Синтезувала всі відомі опубліковані та рукописні фондові картографічні матеріали про ґрунти Української РСР. Створено схему агроґрунтового районування УРСР, яка в цілому досить правильно відбила поділ території республіки на великі фізико-географічні, отже, і ґрунтові регіони – зони. У світлі найновіших матеріалів монографія</p>

		має лише певний історичний інтерес. Проте досить довгий час її використовували для планування та організації сільського господарства в республіці
Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства	Середньомасштабні ґрунтові карти Закарпатської, Чернівецької, колишньої Ізмаїльської, Луганської та Хмельницької областей (1953 р.)	
Кримський філіал Академії наук СРСР	ґрунтові карти Криму	

7. Виявлено, що суцільне обстеження ґрунтового покриву колгоспів і радгоспів УРСР розпочалося у 1957 р. і продовжувалося чотири роки. Проведення цих робіт регламентувала спеціальна Постанова Уряду УРСР від 23 жовтня 1956 р. Здійснені великомасштабні обстеження ґрунтів 1957–1961 рр. надали державі колосальний інформаційний банк даних про ґрунти. Як показали результати дослідження, провести такі обстеження вдалося через кардинальну реорганізацію мережі наукових установ сільського господарства та її управління, яка відбулася у 1956 р. Саме тоді була сформована така структура мережі науково-дослідних установ, що виявилася найбільш дієвою і результативною. В кожній області організували комплексні сільськогосподарські дослідні станції, підпорядковані обласному управлінню сільського господарства, зміцнили мережу зональних станцій, дослідних полів і опорних пунктів, що знаходилися в системі галузевих науково-дослідних інститутів. Крім того, діяли зональні НДІ із землеробства і тваринництва із дослідною мережею. Науково-методичне і фінансове керівництво науково-дослідними установами покладалося на новостворену УАСГН (1956-1962 рр.). У результаті Україна отримала всі необхідні матеріали для здійснення науково обґрунтованого землевпорядкування, земельно-кадастрових робіт, бонітування, економічної, екологічної, грошової оцінки землі.

8. До плеяди відомих вітчизняних учених-агроґрунтознавців належать Г.Г. Махов, О.Н. Соколовський, Д.Г. Віленський, О.М. Гринченко, Г.С. Гринь, Н.Б. Вернандер, О.М. Можейко, М.К. Крупський, Г.М. Самбур, А.Ф. Яровенко, В.Д. Кисіль, Н.В. Дубовська, Г.В. Новікова та ін. З'ясовано, що їхній творчий доробок став поштовхом до інтенсифікації галузі, подальшого розвитку галузевої наукової думки у світовому вимірі. Цими вченими, їхніми науковими школами проведено численні науково-практичні роботи з широкомасштабних обстежень ґрунтів України. На основі розроблених ними нових методик досліджень здійснено облік земель сільськогосподарського призначення, агроґрунтове районування; складено карти ґрунтів української республіки різних масштабів; встановлено сільськогосподарські типи земель та їх номенклатура, типологію еродованих земель; проведено бонітування ґрунтів, ґрунтово-екологічне районування, ґрунтово-меліоративні дослідження засолених і солонцюватих ґрунтів тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Вальчик В.Е. Регулювання науковими ґрунтовими дослідженнями на українських землях (кінець XIX – початок XX ст.) / В.Е. Вальчик // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Історія науки і техніки. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 59. – С. 35-44. – Бібліогр.: 9 назв.
2. Вальчик В.Е. Значення великомасштабних обстежень ґрунтів України у 1957-1961 рр. для розвитку вітчизняного агрономічного ґрунтознавства / В.Е. Вальчик // Історія науки і біографістика. – 2014. № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/INB_Title_2014_4_4.pdf. – Заголовок з екрана.
3. Вальчик В.Е. Історіографія наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів у 1930-1960-х роках / В.Е. Вальчик // Вісн аграр. Історії: зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. Драгоманова, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, ННСГБ НААН. – К., 2014. – Вип. 8-9. – С. 272-277.
4. Вальчик В.Е. Особливості розвитку ґрунтових досліджень УРСР у 1950-х роках / В.Е. Вальчик // Гілея: наук. вісник: зб. наук. пр. / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 95 (4). – С. 143-145.
5. Вальчик В.Е. Агрономічна інвентаризація ґрунтів УРСР у період широкої колективізації сільського господарства: особливості та результати (1930 рр.) / В.Е. Вальчик // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2015. – Вип. 31. – С. 107-112.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Вальчик В.Е. Розвиток наукових досліджень з хімізації сільського господарства на початку 1930-х р.: організаційний аспект / В.Е. Вальчик // В. І. Сазанов – розбудовник вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та громадянин : матеріали круглого столу, 28 листоп. 2014 р., м. Полтава / М-во аграр. політики і продовольства України, Полтав. держ. аграр. акад., Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка НААН; редкол. : В. І. Аранчій, В. А. Вергунов, О. П. Анікіна [та ін.]. – Полтава, 2014. – С. 32-34.
7. Вальчик В.Е. До історії вивчення ґрунтових досліджень УРСР / В.Е. Вальчик // X Всеукраїнська конференція молодих вчених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяченій 150-річчю з часу заснування Полтавського товариства сільського господарства (м. Київ, 28 травня 2015 року). – С. 198-200.
8. Вальчик В.Е. Особливості організаційних змін в аграрній науці УРСР у 1950-х роках / В.Е. Вальчик // X Всеукраїнська конференція молодих вчених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяченій 150-річчю з часу заснування Полтавського товариства сільського господарства (м. Київ, 28 травня 2015 року). – С. 90-92.
9. Вальчик В.Е. Розвиток великомасштабної ґрунтової картографії на теренах сучасної України (1930-1960 рр.) / В.Е. Вальчик // Міжнародна науково-

практична конференція «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (м. Львів, 29-30 травня 2015 р.). – С. 72-74.

АНОТАЦІЯ

Вальчик В.Е. «Історія наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів УРСР у 30-60-х рр. ХХ ст.». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. – Київ, 2015.

Дисертаційна робота є системним науковим історичним дослідженням, у якому на основі аналізу комплексу репрезентативних джерел та застосування сучасних методологічних засад узагальнено історію наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів УРСР у 1930-1960-х рр. Встановлено фактори, які сприяли становленню та розвитку ґрунтових обстежень, організації їх наукових досліджень. Запропоновано авторську періодизацію широкомасштабних досліджень ґрунтів української республіки у досліджувані роки. З'ясовано основні завдання, напрями широкомасштабних обстежень ґрунтів, управління ними в умовах інститутизації сільськогосподарського дослідництва у 1930-х рр. Досліджено науково-організаційну систему обстежень ґрунтового покриву України у широких масштабах у повоєнний період (1945-1961). Оцінено теоретичний та практичний внесок вітчизняних учених (Г.Г. Махов, О.Н. Соколовський, Д.Г. Віленський, О.М. Гринченко, Г.С. Гринь, Н.Б. Вернандер, О.М. Можейко, М.К. Крупський, Г.М. Самбур, А.Ф. Яровенко, В.Д. Кисіль, Н.В. Дубовська, Г.В. Новікова та ін.

Ключові слова: агроґрунтознавство, картографування ґрунтів, ґрунтові обстеження, історія ґрунтознавства.

АННОТАЦИЯ

Вальчик В.Э. «История научного обеспечения широкомасштабных исследований почв УССР в 30-60-х гг. ХХ в.». - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН. – Киев, 2015.

Диссертационная работа является научным историческим исследованием, в котором на основе анализа комплекса репрезентативных источников и применения современных методологических принципов обобщено историю научного обеспечения широкомасштабных исследований почв УССР в 1930-1960-х гг.

Выявлены основные научно-организационные предпосылки широкомасштабных исследований почв Украины, начатых в 1930-х гг. Эволюционные сдвиги в обследовании почв в широком масштабе к началу 1930-х гг. обусловлены окончательным установлением советской власти в Украине, что обусловило потребность в изменении организационных принципов научного обеспечения сельскохозяйственного производства. В 1918 г. на отечественных

землях создано первое единственное координирующее научно-организационное учреждение сельскохозяйственного направления – Сельскохозяйственный научный комитет Украины НКЗД, который добился значительных результатов в исследовании почв Украины. После ликвидации в 1927 г. СХНКУ его научную и координационную работу продолжил Отдел почвоведения Центральной агрохимической лаборатории. В этот период осуществлены значительные объемы работ по обследованию почв, основными результатами которых стало создание первой карты почв Украины.

Первый из них, охвативший 1931-1940 гг., был связан с широкомасштабными исследованиями территории сельскохозяйственного назначения природно-климатических районов Украины во время сплошной коллективизации сельского хозяйства. Именно в это время отраслевые исследования окончательно были переведены в единую плановую систему ведения народного хозяйства страны. Поставлены партийные и правительственные задачи выучить почвенный покров каждого коллективного хозяйства, составить для них агропроизводственную характеристику почв. Показано, что изучение почв УССР в широких масштабах в 1930-х гг. на высоком уровне стало возможным в результате изменения научно-организационной системы отраслевых научных исследований. В связи с переходом сельского хозяйства республики на плановую социалистическую основу возникла острая потребность сформировать организационную вертикаль отраслевых институций с единым координационно-методическим центром – Всеукраинской академией сельскохозяйственных наук (ВУАСХН) (1931-1935). Среди новообразований – Всеукраинский НИИ агропочвоведения и химизации сельского хозяйства, который после ликвидации в 1935 г. ВУАСХН прекратил свою деятельность. Функции института частично передали Украинскому НИИ социалистического земледелия. Кроме того, на новом уровне в пределах АН УССР начала действовать лаборатория почвоведения.

Диссертантом выяснено, что основные направления обследования почв в 30-х годах XX ст. были следующими: 1) агроинвентаризация почв Украины (1931-1933 гг.); 2) картографирования почв Украины (1936-1939); 3) исследования почв зоны хлопкосеяния и обследования почв свекольной зоны с составлением к ним почвенно-агрохимических карт (1934-1937 гг.); 4) агрохимическое обследование почв присоединенных территорий Западной Украины для последующего картографирования; 5) исследование 195 сортоучастков (1938-1939 гг.); 6) 1935 г. является началом изучения галогенных почв Украины.

Установлено, что на протяжении второго выделенного этапа (1945-1956) территориальные почвенные исследования приобрели еще большее развитие в связи с необходимостью выполнения сталинского плана превращения природы. Они характеризовались значительными результатами: впервые исследованы новые территории (около 20 млн. гектаров), в крупном масштабе обследованы земельные площади, проектируемые под орошение и гидростроительство на юге Украины, изучены и картографированы почвы западных областей УССР, составлены и выданы карты почв Украины в масштабах 1: 10000 и 1: 750 000 (с соответствующей монографией) и т. д. На тематику исследований в послевоенный период

существенное влияние имело общее усиление биологического направления в почвоведении после августовской сессии ВАСХНИЛ (1948), что привело и к организационным последствиям перенесения специальности почвоведения в университетах с геологических на биологические факультеты с переименованием последних в биолого-почвенные.

Осуществление крупномасштабных исследований почв УССР в 1957-1961 гг. происходило по единой программе, инструкции и методике, под единственным научным и организационным руководством. Сделать это удалось в связи с кардинальной реорганизацией в 1956 г. сети научных учреждений сельского хозяйства и ее управления. Именно тогда была сформирована такая структура научно-исследовательских учреждений, которая оказалась наиболее действенной и результативной. В каждой области организовали комплексные сельскохозяйственные опытные станции, укрепили сеть зональных станций, опытных полей и опорных пунктов, которые находились в системе отраслевых научно-исследовательских институтов. Кроме того действовали зональные НИИ по земледелию и животноводству с опытной сетью. Научно-методическое и финансовое руководство было положено на вновь созданную Украинскую академию сельскохозяйственных наук (1956-1962 гг.). В результате крупномасштабных исследований почв УССР получила все необходимые материалы для осуществления научно обоснованного землеустройства, земельно-кадастровых работ, бонитировки, экономической, экологической, денежной оценки земли.

К плеяде известных отечественных ученых-агрочесоведов принадлежат Г.Г. Махов, А.Н. Соколовский, Д.Г. Виленский, А.М. Гринченко, Г.С. Гринь, Н.Б. Вернандер, А.М. Можейко, Н.К. Крупский, Г.Н. Самбур и др., творческие достижения которых стали толчком к интенсификации отрасли, дальнейшего развития научной мысли в мировом измерении. Этими учеными, их научными школами проведены многочисленные научно-практические работы по широкомасштабным исследованиям почв Украины. На основе разработанных ими новых методик исследований был осуществлен учет земель сельскохозяйственного назначения, агропочвенное районирование; составлены карты почв украинской республики разных масштабов; установлены сельскохозяйственные типы земель и их номенклатура, типологию эродированных земель; проведена бонитировка почв, почвенно-экологическое районирование, почвенно-мелиоративные исследования засоленных и солонцовых почв и т. д.

Ключевые слова: агропочвоведение, картографирование почв, почвенные исследования, история почвоведения.

ANNOTATION

Valchyk V. "The history of scientific support large-scale studies of soil USSR in the 30-60-ies. XX century". – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of historical sciences, speciality 07.00.07 – history of science and technique in 07.00.07. – history of science and

technique. – National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The thesis is a systematic scientific historical research, which based on complex analysis of representative sources and application of modern methodological principles summarizes the history of scientific support large-scale studies of soil USSR in 1930-1960's. The factors that contributed to the formation and development of soil surveys, their organization scientific research. An author's extensive research periods soils studied Ukrainian republic in years. Found out the main tasks, areas of large-scale surveys of soil management in terms of agricultural instytutyzatsiyi doslidnytstva in 1930. Scientific and organizational system of inspections soil cover of Ukraine on a large scale in the postwar period (1945-1961). Reviewed theoretical and practical contribution of domestic scientists (G.Makhov, O.Sokolovsky, A. Grinchenko D. Vilensky, G. Grin, N. Vernander, O. Mozheiko, M. Krupski, G. Sambur, A Yarovenko, V. Kissel, N. Dubovskoy, G. Novikova and others).

Keywords: agropedology, soil mapping, soil survey, soil science history.